

УДК 346:334.7+347.72

Я.С. Марущак,

аспірант кафедри права інтелектуальної власності
та корпоративного права, Національний університет
«Одеська юридична академія»

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА СРСР

Анотація. У статті розглянуто корпоративні права та обов'язки, які були в різних історичних періодах на територіях країн Австро-Угорщини та Російській Імперії, проаналізовано специфіку корпоративних відносин в СРСР. Розглянуто їх відмінність та розвиток, позитивний та негативний вплив на формування сучасного корпоративного права. Доведено, що в різні історичні періоди на територіях вище зазначених країн джерелом регулювання корпоративних прав та обов'язків було цивільне право.

Ключові слова: корпоративне право, корпоративні правовідносини, корпоративні права, корпоративні обов'язки.

Постановка проблеми. За свою історію корпоративне право, як і ніші галузі права, постійно змінювалися на шляху до свого вдосконалення. Основною причиною таких змін був швидкий прогрес бізнесу та економічних відносин, які були пов'язані з ним. Звісно вищезгаданий розвиток потребував правового регулювання для забезпечення чіткої та чесної роботи підприємців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці В.В. Луця, В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко, І.В. Спасько-Фатеевої, О.Л. Кравцова.

Метою статті є дослідження розвитку корпоративних прав та обов'язків в різні історичні періоди на території Австро-Угорщини та Російській Імперії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корпоративне право, як і

всі галузі права, має свою лінію розвитку. Сучасне корпоративне право пройшло значне випробування історією на шляху свого удосконалення. Його формування залежало від розвитку корпорацій та товарно-грошових відносин які їх супроводжували. Протягом його розвитку держави не завжди робили успішні кроки для того, щоб сприяти корпоративному праву.

Як і інші галузі права, корпоративне право має свої витоки з Римської Імперії, вже тоді римляни вважали за загальне економічне правило, що краще мати участь невеликими частками в декількох спекуляціях, ніж здійснювати самостійні спекуляції на свій власний ризик. Катон радив капіталісту не споряджати на свій власний рахунок окремих корабель, а разом із 49 капіталістами відправити у море 50 кораблів і мати в кожному з них п'ятдесятку частку [1, с. 420].

Також, для прикладу в той час з'являються різноманітні релігійні спілки та спілки ремісників, вони отримали й законодавче вираження, наприклад, в Законах XII таблиць зазначалось, що члени цих союзів мали право створювати свої статuti та правила, але вони повинні були відповідати закону. Оскільки розвиток подібних союзів набирав значного розвитку імператор Августин видав закон «Lex Julia de sociis», в якому була визначена процедура запиту дозволу у сенату для створення союзів.

Ще одним важливим аспектом в розвитку корпоративного права для Римської імперії були Інституції Гая, в них було покладено початок сучасного розуміння «права на частку (пай) у статутному фонді». Адже саме модернізоване поняття майна призвело до використання концепції «безтілесного майна», згідно з якою реальні речі виступають в юридичному житті тільки за посередністю прав, які визначаються відповідно до цих же речей. В Інституціях згадується, що «безтілесні речі» — це речі, які не можуть бути осяжні. До них належать зобов'язання. Відповідно, право на частку можна розглядати як безтілесну річ [2, с. 19].

Отже, римське право зробило перші і важливі кроки на шляху формування сучасного корпоративного права. Чимось певною мірою схожим на юридичну особу були спілки, їх членам законодавчо надавалися права на створення власних статутів. Значний крок зроблено Інституціями Гая.

Австро-Угорська імперія. У 1812 р. було введено в дію Загальне цивільне уложення Австрійської імперії. Основними джерелом цього кодексу було пристосоване до капіталістичних відносин римське право, тобто, пандектне право.

У XXVII розділі Цивільного уложення було зазначено про договір спільності майна. В разі, якщо кілька осіб погоджуються договором, в якому йдеться про об'єднання свого майна та своєї праці для спільного досягнення комерційної вигоди, створювалося товариство. Даний кодекс ще не мав конкретного поділу на окремі види товариства. Натомість, ст. 1176 зазначала різні види товариства. Цивільне уложення досить детально для свого часу приділяло увагу договору товариства та регулюванню суб'єктивних корпоративних прав і обов'язків. Було приділено достатньо уваги наступним питанням:

- Внесення вкладів;
- Розподіл прибутку товариства;
- Питання які стосувалися управління справами товариства;
- Відповідальність за шкоду, яку завдано товариству його учасниками або учасником;
- Вихід з товариства;
- Поділ майна товариства у разі припинення його діяльності.

Необхідно зазначити, що крім вищевказаного кодексу, існували й інші особливі цивільні закони, які регулювали «корпоративні відносини» того часу. Для прикладу були такі нормативні акти: Вексельний статут (1850 р.), Торгове уложення (1862 р.).

Вже на той час застаріле Цивільне уложення потребувало оновлення. Владою було прийняте рішення про створення спеціальної комісії із його вдосконалення. Результатом їхньої праці стало видання урядових новел з 1914 по 1916 рр.

Найголовнішою законодавчою новелою того часу, яка регулювала корпоративні відносини, став Закон «Про виробничі та господарські товариства» (1873 р.). У 1911 р. було створено новий проект даного Закону.

Законодавець приділив багато уваги та значною мірою вдосконалив відносини, які стосувалися: діяльності правління; загальних зборів; спостережної ради; питань розподілу чистого прибутку за звітний період; набуття та припинення членства у товаристві.

Вже в Угорському торговому уложенні 1875 р. було зроблено поділ товариств на: повне товариство; товариства на вірі; товариства на акціях; артільне товариство. За визначенням, яке наводилося у цьому нормативному акті, артільним вважалось товариство, яке при необмеженій кількості членів засновується для сприяння кредиту, виробництву чи господарству своїх членів, при чому такі товариства утворюються на засадах здійснення спільних операцій чи на засадах взаємності [2, с. 25].

Розвиток Корпоративного права у складі Російської імперії. На початку ХІХ ст. з'являються перші нормативні акти, які стосуються діяльності акціонерних компаній. Найбільш відомим є Указ від 6 вересня 1805 р., у якому була розтлумачена суть обмеженої відповідальності учасників торгової компанії. Це було обумовлено банкрутством Петербурзької компанії з будівництва кораблів [5, с. 84].

Обумовленні розвитком торгівлі в 1750 рр. з'являються господарські товариства в новому вигляді. Це були перші акціонерні товариства — Персидська, Темерніковська та Середньо-азіатська компанії. В історії Росії кінця ХVІІІ — початку ХІХ ст. унікальним явищем було заснування Російсько — Американської компанії в 1799 р. Маючи певні риси акціонерного товариства, компанія також виконувала державно-адміністративні функції [6, с. 102].

В 20-х роках ХІХ сторіччя акціонерні підприємства з'являються частіше,

а після кримської війни кількість їх швидко зростає, розповсюджуючись на різні галузі народногосподарської діяльності, часто у супроводженні притаманної їм хвороби — «акціонерної гарячки» [4, с. 144].

1 січня 1807 р. Маніфестом Олександра І надавалися певні привілеї купцям. В цьому нормативному акті уперше було закріплено наступні види товариств: товариства на вірі; повні товариства; товариства по територіях (товариства, які мають складений капітал). Але цим документом не було врегульовано суть їх діяльності. Зазначалося, що до участі в цих товариствах можуть допускатися всі учасники, а не тільки купці. У 1805 і 1807 рр. видаються деякі постанови, які стосуються діяльності компаній, на жаль, їхній вплив на зміну статусу був мінімальним.

Важливим актом було Положення про акціонерні компанії. Це положення було включено до Зводу законів Російської імперії як друга частина глави «Про товариства» і носила назву «Про товариства з часток та компанії на акціях». Законом було визначено важливі для того часу питання, а саме: розмір капіталу, необхідного для заснування компанії, розподіл його на акції, спосіб оплати капіталів; чітко визначалося поняття обмеженої відповідальності, вказувалися і на межі розміру акцій. Проте, внутрішні організаційні питання і питання управління компаніями даним актом регулювалися менш детально.

В той час, корпоративна нормотворчість, яка здійснювалася самими компаніями, часто відхилялась від положень загального Закону. Компанії фактично дозволяли обіг акцій на пред'явника, але за умови, що їх не будуть називати частками. В середині компаній почалося обмеження свобод

акціонерів щодо вільного розпорядження належним їм акціям. Акціонерам почали погрожувати необхідністю здійснення додаткових платежів. На практиці зазнало змін і поняття засновників. Відповідно до статуту багатьох корпорацій засновниками визнавалися не ті особи, які внесли більшу частку капіталу, а ті, хто порушив клопотання про затвердження статуту. Засновники по суті відмежовувалися від відповідальності.

Усвідомлюючи, що Закон про акціонерні компанії 1836 р. мав багато недоліків, царський уряд приступив до розробки нового проекту, роботу над яким було завершено в 1861 р. Однак він був невдалим, тому в 1869 р. було підготовлено ще один законопроект, з урахуванням критики попереднього. Однак його спіткала така сама доля. У 1872 р. було запропоновано новий проект, якому також не судилося бути законом. Таким чином, неодноразові і наполегливі спроби уряду скасувати виявлені недоліки у діяльності корпорацій закінчувались тим, що Державна рада після обговорення створюваних проектів щоразу знаходила причини для їх відхилення або надсилала їх на доопрацювання. Ці проекти були далеко не ідеальними. Вони досить безсистемно визначали правове становище корпорацій. Розбіжності між ними не мали правового характеру. Іноді очевидним був несправедливий підхід до регулювання окремих сторін діяльності корпорацій: занадто розширювались права засновників і тих осіб, які здійснювали управління ними, а звичайні акціонери практично залишались без права голосу. Багато важливих питань у роботі корпорацій не були врегульовані взагалі (щодо керівників, загальних зборів, органів контролю, кримінальної відповідальності за шахрайство тощо). У цих законопроектах

не пропонувалося встановити будь-які санкції щодо спекуляції акціями. Та й узагалі той факт, що уряд завжди ставав на бік засновників, знижував підприємницьку ініціативу, не захищав простих вкладників від свавілля. Загалом усі проекти мали одну мету: вони були спрямовані на обмеження розвитку акціонерних товариств, а не сприяння йому. Тому, очевидно, не слід жалкувати з приводу того, що жоден із цих проектів не став законом [7 с. 23].

Важливим проривом в законодавстві того часу був Торговий статут (1903 р.) В ньому вже йшла мова про види товариств. Стаття 55 зазначала наступні: артільне (кооперативне); повне товариство; акціонерне товариство; товариство на вірі.

Прийнятий в 1910 р. «Звід цивільних законів» частково регулювало деякі питання, які стосувалися товариств. Необхідно зазначити, що законодавцем було ухвалено ряд спеціальних законів. Даними нормативно-правовими актами зазначалось про правила організації і скликання загальних зборів і ревізійних комісій акціонерних кредитних установ, торгово-промислових товариств і пайових товариств.

На початку ХХ ст. була розроблена теорія юридичної особи, яка виникла завдяки праці Башилова, Федорова, Цитовича, Гольмстена та Шершеневича [8, с. 30].

Проаналізувавши стан тогочасного законодавства та практику Правлячого Сенату Г.Ф. Шершеневич зробив наступний поділ товариств:

- Артільне;
- Повне;
- Командитне;
- Акціонерне;
- Товариства на паях, близький аналог нинішнього товариства з обмеженою відповідальністю.

Шершеневич вказував на падіння корпоративних підвалин купецтва, маючи на увазі розмивання купецтва як суспільного стану. Це було обумовлено вищезазначеним нормативним актом 1898 р. [9, с. 103].

Товариства на паях Шершеневич визначав як початок утворення нового виду господарських товариств — товариства з обмеженою відповідальністю: «в останній час виникає у нас немало товариств на паях, які за своєю юридичною природою нічим не відрізняються від акціонерних товариств. Фактично розбіжність зводиться до наступного: а) вклад в акціонерних товариствах приймає форму акції, в товариствах на паях він значиться по книгам; б) в товариствах акціонерних ціна акції звичайно невелика, рідко більша 500 руб., в товариствах на паях одиниці вкладів визначаються в декілька тисяч; с) тому число учасників в товариствах акціонерних більше, в товариствах на паях воно не велике. Абсолютно правий Сенат, стверджуючи, що основою пайового товариства, як і акціонерної компанії, є обмежена відповідальність, якою обумовлюється вся будова і організація товариства. Тому жодної різниці між тими і іншими з точки зору закону не існує: це один вид товариства по основам, формі і по характеру» [9, с. 141].

Описуючи історію і взаємопов'язаність цивільного і господарського права в Русі, потім Росії, Шершеневич зазначив: «В Росії не було історичних підстав до обособлення торгового права» [9, с. 141].

Період Радянського Союзу. В період проведення владою політики НЕПу на території, яка знаходилася у складі СРСР, почали активно функціонувати різні товариства та кооперативи. Цивільний кодекс УРСР 1922 р. X розділом закріпив діяльність таких

товариств. В даному розділі йшла мова про повні та прості товариства, товариства на вірі, товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства (товариства на паях). В ст.ст. 276-366 вищезазначеного кодексу був вказаний порядок їх створення, функціонування та ліквідації.

Необхідно додати, що правлінням був виданий нормативний акт «Положення про акціонерні товариства» від 17.08.1927 р., який більш детально, на відміну від кодексу, регулював діяльність акціонерних товариств. На жаль, даний нормативний акт мав на меті повний перехід з приватної власності до державної. Це були одні з перших кроків до згортання корпоративних відносин, тому що панівною серед форм власності стала державна власність.

У Радянському Союзі діяли всього три акціонерні товариства — створені ще в 1924 р.:

— Банк для зовнішньої торгівлі СРСР (пізніше — Зовнішекономбанк СРСР);

— Всесоюзне акціонерне товариство «Інтурист»;

— Акціонерне товариство СРСР з іноземного страхування (Індержстрах).

Вищезазначені товариства тільки називалися акціонерними, а по суті це були унітарні державні підприємства.

Тільки перехід до ринкових відносин відкрив шлях до розвитку корпоративного законодавства. Нині у законодавстві закріплюється презумпція уповноваження корпорацій на видання ними нормативних актів, які регулюють їх внутрішні питання. При цьому встановлюються лише межі корпоративного регулювання, наприклад, несуперечливість норм локальних нормам законодавчим тощо [2, с. 27].

Висновки. З розвитком суспільних відносин відбувалась зміна й корпоративних прав та обов'язків. Започатко-

вані основи сучасного корпоративного права ще в Римській імперії, з часом почали вдосконалюватися та знаходили відображення в різних нормативних актах. Не завжди спроби законодавчих органів урегулювати корпоративні відносини відповідали вимогам тогочасних економічних та ринкових відносин. Даний чинник негативно відображався на розвитку корпоративного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Моммзен Т. История Рима. В 5 т. Т. 1. Кн. 3. До битвы при Пидне : Пер. с нем. — М. : ООО «Издательство АСТ»; Харьков : «Фолио», 2001. — 524 с.
2. Корпоративне право України : підручник / [В.В. Луць, В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко та ін.] ; за заг. ред. : В.В. Луць. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 379 с.
3. Субтельний О. Україна. Історія : Пер. с англ. — К. : «Либідь», 1993. — 718 с.
4. Вернадский Г.В. История России. Ч. 2. Киевская Русь : Пер. с англ. / Г.В. Вернадский, М.М. Карпович. — М., Тверь, Аграф, 1996. — 565 с.
5. Кашанина Т.В. Корпоративное право: право хозяйственных товариществ и обществ / Т.В. Кашанина. — М. : НОРМА-ИНФРА, 1998. — 815 с.
6. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.). — М. : Фирма «СПАРК», 1994. — 335 с.
7. Кибенко Е.Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособ. / Е.Р. Кибенко. — Х. : Фирма «Эспада», 2001. — 288 с.
8. Кравцов О.В. Генезис і розвиток корпоративного права на території України: від давньоруського права до законодавства початку ХХ століття / О.В. Кравцов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. — 2013. — № 6-1. — Том 2. — С. 48-51.
9. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Вступительная статья, Е.А. Суханов. — М. : Фирма «СПАРК», 1995. — 556 с.

Марущак Я.

Исторический обзор корпоративных прав и обязанностей в Австро-Венгерской, Российской империи и СССР.

Аннотация. В статье рассмотрены корпоративные права и обязанности, которые были в разных исторических периодах на территориях стран Австро-Венгрии и Российской империи, проанализирована специфика корпоративных отношений в СССР. Рассмотрены их отличие и развитие, позитивное и негативное влияние на формирование современного корпоративного права. Доказано, что в разные исторические периоды на территории вышеуказанных стран источником регулирования корпоративных прав и обязанностей было гражданское право.

Ключевые слова: корпоративное право, корпоративные правоотношения, корпоративные права, корпоративные обязанности.

Y. Marushchak

A historical review of the corporate rights and duties on the territories of Austro-Hungary, Russian empire and USSR.

Summary. The article deals with corporate rights and duties, which were in different historical periods in the territories of Austria-Hungary and the Russian Empire, analyzed the specifics of corporate relations in the USSR. We consider the difference between them and the development of a positive and a negative influence on the formation of modern corporate law. It is proved that in different historical periods in the territory of these countries a source of regulation of corporate rights and responsibilities was a civil right.

Keywords: corporate law, corporate legal relations, corporate rights, corporate responsibilities.